

МОВОЗНАВСТВО В ОСОБАХ

УДК 801.4

Тетяна ЄЩЕНКО,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького, член НТШ

ФЕНОМЕН ПОСТАТІ ОЛЕНИ КУРИЛО У СТАНОВЛЕННІ МОВИ МЕДИЧНОЇ НАУКИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ҐРУНТІ

Стаття продовжує низку публікацій автора, присвячених визначним постатям українського мовознавства. Зокрема у розвідці описано лінгвістична діяльність Олени Курило у становленні мови медичної науки на національному ґрунті, визначено її внесок у формування фахового медичного словника.

Ключові слова: *медичний термін, медична терміносистема, мова медичної науки, Олена Курило, фаховий медичний словник.*

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичним завданнями. Історія культури української нації – це історія непересічних особистостей, які своєю натхненною і почасти жертвною працею поставали витворювачами духовних опор Українського Духу. Адже саме людський вимір найповніше виявляє ество українського світу в ментально-психологічній, культурно-духовній площинах. Неперевершеним взірцем філологічної обдарованості, виняткового інтелекту з усвідомленням високого обов'язку покласти Богом даний талант на вітар українства й максимально прислужитися йому, є творчий подвиг мовознавиці Олени Борисівни Курило.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Її біографія ніколи не була опублікована. Першим науковцем, хто започаткував зібрання документів та свідчень

про видатну українську дослідницю, був професор Гарвардського та Колумбійського університетів, відомий славіст, літературознавець, культурний і науковий діяч Юрій Шерех. У 1954 році накладом Українського народного дому в Торонто Українська вільна академія наук презентувала розвідку про Олену Курило у серії «Українські вчені» [8]. Ті «крихти біографії», що містилися у книзі, на сьогодні доповнені новою інформацією про українську філологиню вітчизняними вченими Н. М. Глібчук [1], В. М. Гамалією [2], Д. В. Матіяш [6]. Проте і досі не визначено роль відомої науковиці в історії становлення наукової мови галузі «Охорона здоров'я».

Мета статті – визначити феномен постаті Олени Курило у становленні мови медичної науки на національному ґрунті.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Олена Курило народилася 6 жовтня 1890 р. у місті Слонім Гродненської губернії (нині Білорусь). Здобула на той час гарну освіту. У 1908 році почала навчання на філологічному відділенні філософського факультету Кенігсберського університету (університет «Альбертина»). Згодом вступила на відділення слов'янознавства історико-філологічного факультету Вищих жіночих курсів при Варшавському університеті, які успішно закінчила у 1913 році, склавши іспити на звання вчителя з педагогіки, історії педагогіки та методики мови. Є гіпотеза, що саме Євген Тимченко, представник так званої «народницької» течії у мовознавстві, сформував національну свідомість відомої мовознавиці, адже він в цей час викладав у вказаному вище навчальному закладі [8, с. 39]. Поза всіляким сумнівом: вчителі здатні впливати не лише на долю окремої людини, а й цілої нації. Так сталося наразі з вибором наукового шляху Олени Борисівни, який усвідомлювався нею як поклик, місія. Достеменно не відоме дівоче прізвище пані Олени. Адже Курило – прізвище її чоловіка, Дмитра, старшини армії УНР і працівника бюро при українській дипломатичній місії в Варшаві. Як відомо, на формування особистості має вплив і культурно-історична епоха. Творча діяльність Олени Курило припала на 20-і роки ХХ століття – період так званого Українського культурного Ренесансу: в літературі, мистецтві, науці. Це був дивовижний процес «українізації» після століть

русифікації, а тогочасне суспільство мало переважно романтично-етнографічні настрої. На цей час завершується процес формування української національної науки. Її центром стала Всеукраїнська академія наук (ВУАН, 1921), до керівного складу якої увійшла більшість учених Української академії доби визвольних змагань. Було створено місцеві філії академії, що пізніше перетворилися на наукові інститути. Завдяки невтомній праці дослідників, українська наука отримала світове визнання, стала невід'ємним складником національної культури. «Після тризір'я XIX сторіччя – Олександра Потебні, Костя Михальчука, Павла Житецького другий гребінь піднесення знаменували двадцять роки нашого сторіччя, коли працювали Всеволод Ганцов, Олена Курило, Петро Бузук, Євген Тимченко, Олекса Синявський, Микола Сулима, Іван Зілінський, Василь Сімович» [2, с. 5]. Усі ці мовознавці та їхні наукові твори були знищені Сталінським режимом, а лінгвістичні відкриття тривалий час замовчувалися. Попри все саме українська культура початку ХХ століття на довгі роки визначила поступ національного за своєю суттю мовознавства, початки якому дали гідні особистості, такі як: Олекса Синівський – у царині правопису, Всеволод Ганцов – у галузі орфоєпії та морфології, Олена Курило – у царині словотвору, синтаксису, фразеології та термінознавства. «Без діяльності цих трьох визначних мовознавців сучасна українська літературна мова мала б дещо інший характер – і цього не вдалося змінити навіть пізнішими мовними чистками в УРСР» [2, с.45].

Розпочалася наукова кар'єра Олени Курило у перші роки молодій українській державі. Вона бере активну участь в українізації школи. Адже народження української держави, школи, науки вимагало нових національно-культурних форм життя, для висловлення яких потрібні були не лише нові слова, синтаксичні та фразеологічні звороти, а й український зміст. Тож мовознавиця стає автором унікального підручника з української граматики для дітей, що витримав понад десяти видань, будив любов до своєї країни й мови і прищеплював дітям крізь мову українське бачення світу. Велика ерудиція, живе чуття дослідника-відкривача спонукало О. Курило до

розробки української термінології. Надихана любов'ю до української мови й піднесена бажанням підкреслити багатство її синтаксичних і лексико-фразеологічних можливостей у 1918 році п. Олена укладає «Російсько-український словничок медичної термінології», а в 1925 році публікує анатомічний словник за її редакцією [7]. Це були праці, які утвердили на теренах словникарства **український спосіб мислення** й опанування фахової інформації рідною мовою. Як і століття тому і досі в Україні точиться боротьба за право виражати картину світу (наукову, художню, релігійну тощо) у національний спосіб. За кожне слово (згадаймо медичні терміни: *вушна мушля, а не вушна раковина; кишківник, а не кишечник; кила, а не грижа; кульшовий, а не тазостегновий; злука, а не спайка; закреп, а не запор; щільникова кістка, а не решітчаста кістка; вінцева хвороба серця, а не ішемічна хвороба серця* тощо), за кожну літеру (пор. історію з літерою «Ґґ»), за кожну граматичну форму (до прикладу: повернення кличного відмінка у граматичний склад мови). Адже рідна мова це об'єднувальний, культуротвірний і комунікативний простір українців, один із найважливіших духовних екзистенційних чинників народу, що витворює сенс його присутності у цьому світі. Щодо цього Олена Курило слушно зауважувала: «...коли сучасна українська літературна мова, здебільшого наукова, ... відбігає свого природного джерела – народної підстави, де є інші психічні асоціації, і набігає чужої собі форми, що йде з російської мови, то вона стає неприродна і штучна, перестає бути українською мовою» [5, с. 94 – 100].

У чому ж полягала унікальність обдарування Олени Курило? Її творча наукова праця спиралася на факти й тенденції розвитку живої народної та інтелігентської мови. «Курило виходила з тези про те, що головне – впіймати дух української мови, що відбиває своєрідність національного світогляду. Пошук і культивування свого, притаманного українській мові і що вирізняє її від московської мови стало її місією і життєвим смыслом [8, с. 47]. Перейнявши від Потєбні і безпосередньо від його вчителя В. Гумбольдта їхній національний романтизм, Курило увібрала від своїх наставників і вкрай важливу рису –

чесність науковця. Подальша діяльність була пов'язана з роботою термінологічної комісії Українського наукового товариства, метою якого постало сприяння, розробка і поширення українською мовою знань з різних сфер спеціального знання. Адже унормованої наукової мови на той час не було. Для становлення мови науки на національному ґрунті засновано Інститут української наукової мови, де О. Курило працювала у штаті старшим науковим співробітником-філологинею: укладає проєкт правопису чужих слів, є членом цілої низки комісій (етнографічної, краєзнавчої, діалектологічної) тощо. Світоглядно Олена Курило обстоювала погляд на формування української термінології загалом і медичної зокрема на народній основі, численні етнографічні експедиції і діалектологічні поїздки дозволили авторці запропонувати вдалі відповідники медичним поняттям й увести їх до лексикографічних праць, утвердивши вказані одиниці надовго як базові і для сучасних термінологічних видань, пор: *гомілка, рухомий нерв, зір, сухожилля, тім'я, шлуночок, камера серця, ліве передсердя, праве передсердя, волокно, повіка, дихання, тканина* тощо. Мовознавча діяльності Олени Курило в цілому базувалася на таких методологічних засадах: 1) термінологія має бути народною; 2) у разі відсутності готового терміна в народній мові, треба створити його з українськомовних морфем; 3) якщо новостворений термін був цілком непридатний, то наукову назву запозичали з мови-джерела; 4) термін повинен бути легкозрозумілий навіть для людини без спеціальної медичної освіти, мотивований, з прозорою внутрішньою формою; 5) назва поняття має бути точна й однозначна; 6) термін повинен бути придатний для творення похідних термінів, а також милозвучний і негроміздкий.

Оскільки на кінець XIX – початок XX століття розширюється сфера функціонування української мови у медичній науці та освіті, нею видаються десятки оригінальних та перекладних підручників з медицини, українськомовні наукові медичні журнали («Лікарський збірник» НТШ у Львові, «Записки Українського наукового товариства в Києві», «Збірник медичної секції Українського наукового товариства в Києві»), численні науково-популярні місячники, порадики (С. Ніс «Про

хвороби і як їх запомогти», М. Федоровський «Про дифтерит, або обкладки», М. Троцький «Про холеру» та ін.), бюлетені та газети («Життя і знання» у Полтаві, «Здоров'є» у Львові), а наукові медичні установи вперше починають друкувати українською мовою свої матеріали, у термінотворенні вчені здебільшого спираються на національний характер медичної терміносистеми. Так, перекладаючи російські слова, Олена Курило намагалася використовувати лексеми, побудовані з власне українськими стндартами: барабанная перепонка (рос.) – *плінка*; радужная оболочка (рос.) – *веселкова оболонка*; желудочек сердца (рос.) – *комірка серця*; кисть руки (рос.) – *китиця* тощо. Видання українських медичних стало помітним досягненням, що допомогло надалі збереженню української медичної лексики аж до сьогодення. У цих словниках автори використали досвід світової науки про переклад медичних слів рідною мовою з латинської та грецької мов.

На жаль, вказана доба тривала недовго, принаймні до 30-х років, і через тоталітарні репресії завершилася трагедією для української нації та її еліти. 14-річна наукова кар'єра Олени Курило завершилася безпідставним арештом у 1933 році. Далі було звільнення, вимушений переїзд до Росії, де за деякими даними вона викладала в Московському обласному педінституті. 1938 р. заарештована вдруге, засуджена на 8 років концтаборів. Ув'язнення відбувала в Карагандинському таборі (Казахстан). Після звільнення у 1946 р. її подальша доля достеменно невідома.

Що ж такого було злочинного у науковій діяльності Курило? Відповідно до комуністичної ідеї, всі мови мали б із часом злитися в одну, тому у радянському мовознавстві простежувалася насильницька тенденція максимального і штучного наближення всіх мов до російської. Розпочалася широкомасштабна кампанія боротьби з так званім «українським націоналізмом» у мовознавстві. Для виправлення і знешкодження виданих раніше термінологічних словників були укладені відповідні бюлетені, що фактично стали списками репресованих українськомовних лексем із контрастивною семантикою. «Медичний термінологічний бюлетень» став підґрунтям для повного вилучення Московією близько половини одиниць, які

відповідали внутрішній структурі та евфонії української літературної мови, відбивали оригінальні її риси, натомість вказані слова замінені калькованими або міжнародними словами у російській транскрипції. Спрямовуючи гостроту удару насамперед проти визначних діячів інтелігенції, тоталітарна влада прекрасно усвідомлювала, що саме ця верства є найвпливовішою силою, здатною чинити духовний опір, підносити свій голос на захист народу, привертати увагу світової громадськості. Винищення української духовної еліти в 30-х роках стало відоме як «Українське розстріляне відродження». До нього належать не лише ті діячі, які були фізично знищені, розстріляні, закатовані, померли в тюрмах і таборах ГУЛАГу, а й значна частина тих, хто, зазнавши репресій і утисків, на довгий час припинили творчу працю, як, скажімо, Олена Курило. Звісно, тоталітаризм за своєю природою не терпить самостійно мислячих людей та моральних лідерів, оскільки вони усвідомлювали національну окремість і мали гідність, демонстрували національну ідентичність.

Висновки. Олена Борисівна Курило – людина при-
страсної любові до України, енциклопедичних знань і
надзвичайної сили філологічного таланту стала жертвою
нелюдського злочину і ідеологічного божевілля тоталітарної
більшовицької влади. Вона чесно служила українській нації,
грунтовно прислужилася українській культурі, науці, віддала
своє життя за свідомо прийняту українську ідею. Завчасна
ліквідація комуністичним режимом Олени Курило назавжди
залишиться в історії вічним тавром, скалкою в серці мільйонів
співвітчизників. Проте унікальним є той факт, що не маючи й
краплини української крові, так само як і видатний вчений
Агатангел Кримський, українство органічно вросло в її серце,
стало єством її життя і вчена беззастережно зробила свій вибір
на користь української національної ідеї, величній справі
відродження вітчизняної науки та культури. Її життєвий шлях –
приклад національного сумління, звитяжної і чесною боротьби
інтелігенції 20-х років минулого століття за Волю та свободу
нації. Ім'я великої України, справжньої Вченої-мовознавиці
було посмертно реабілітовано у 1989 році.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамалія В. М. Внесок Олени Курило в українську наукову термінологію [Текст] / В. М. Гамалія // Нариси з історії природознавства і техніки. – № 44. – 2002. – С. 173 – 177.

2. Глібчук Н. М. Мовознавчі погляди Олени Курило [Текст] : дис. на здобуття наукового ступеня канд. ділол. наук зі спеціальності 10.02.02. – українська мова / Н. М. Глібчук. – Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка, 1994. – 167 с.

3. Калакура Я. «Україна – постаті» як концентр українознавства [Текст] / Я. Калакура // Українознавство. – 2013. – №3 – 4. – С. 10 – 18.

4. Курило О. Російсько-український словничок медичної термінології. – К., 1918. – 31 с.

5. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови [Текст] / О. Курило // Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциту / За ред. Л. Масенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 94 – 100.

6. Матіяш Д. В. Внесок Олени Курило в розвиток сучасної української літературної мови [Текст] / Д. В. Матіяш // Молода нація – Вип. 10. – 1999. – С. 195 – 215.

7. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду [Текст] : документи і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

8. Шерех Ю. Всеволод Ганцов. Олена Курило [Текст] / Ю. Шерех / Українська вільна академія наук. – Серія: Українські вчені [за ред. : Л. Білецького]. – Ч. 5. – Вінніпег: Накладом Українського Народного Дому в Торонті, 1954. – 80 с.

9. Nomina Anatomica Ucrainica: анатомічні назви, прийняті в Базелі на ІХ-х зборах [Текст] Ред. О. Курило. – К., 1925. – 82 с.

